

UOT: 338:04

Əliquliyev R.M.¹, Mahmudov R.Ş.²

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

¹secretary@iit.ab.az, ²rasimmahmudov@gmail.com

İNTERNET MÜHİTİNDƏ İQTİSADİ MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ: MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

Məqalədə İnternet mühitində iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin aktual məsələləri araşdırılır. İnternet iqtisadiyyatının qlobal və virtual xüsusiyyətlərinin yaratdığı çətinliklər xarakterizə edilir. Vergi və gömrük siyasətinin reallaşdırılması, e-pul dövriyyəsinin, virtual əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyət və istehlakçı hüquqlarının, fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı problemlər analiz olunur. Virtual mühitdə iqtisadi cinayətkarlığın xüsusiyyətləri və onunla mübarizə məsələləri şərh edilir. Həmçinin qeyd edilən problemlərin həlli yolları göstərilir.

Açar sözlər: *İnternet iqtisadiyyatı, İnternet iqtisadiyyatının tənzimlənməsi, virtual “beyin axını”, e-pullar, iqtisadi kibercinayətkarlıq, kriminal iqtisadiyyat, fərdi məlumatların qorunması.*

Giriş

İnternet insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə ciddi təsir göstərməkdədir. O cümlədən iqtisadi fəaliyyət sferası da İnternetin ciddi təsirlərinə məruz qalan sahələrdən biridir. Bu təsir nəticəsində iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri, təməl prinsipləri dəyişir, əhatə dairəsi genişlənir, yeni iqtisadi fəaliyyət sferaları meydana gəlir. İnternet ənənəvi iqtisadi sahələr üçün məhsuldarlığı, keyfiyyəti artıran, fəaliyyət və bazar miqyasını genişləndirən, zaman və məkan maneələrini, informasiya və kommunikasiya məhdudiyyətlərini aradan qaldıran nəhəng infrastruktur, texnoloji mühit və vasitə kimi çıxış edir.

Eyni zamanda, İnternet mühitinin özündə yeni iqtisadi münasibətlər, biznes, xidmət növləri meydana gəlir. Qlobal şəbəkəyə iri həcmli investisiyalar qoyulur, innovativ layihələr həyata keçirilir, yeni-yeni peşə sahələri meydana gəlir, iş yerləri açılır, külli miqdarda gəlirlər əldə edilir. Təsədüfi deyil ki, son illərin ən mənfəətli şirkətləri sırasında İnternet-kompaniyalar da yer tutur.

İnternet iqtisadiyyatının əsas mahiyyəti materialtutumlu deyil, elmtutumlu olması ilə bağlıdır. Bu yeni iqtisadiyyatda informasiya və bilik əsas resurslara çevrilir. İnternet-iqtisadiyyatı əhalinin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, intellektual fəaliyyət sahələrində məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, innovasiya potensialından maksimum istifadə imkanlarının reallaşdırılmasına, gəlirlərin artmasına xidmət edir. Yeni iqtisadiyyatın gələcək inkişafı insanların böyük əksəriyyətinin sosial statusunun dəyişməsinə gətirib çıxara bilər.

Hazırda investorları zəngin, hərtərəfli, operativ informasiya ilə təmin edilən İnternet portalları çox cəlb edir. Belə ki, indi informasiya müasir iqtisadiyyatda xammal kimi, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi, marketinq tədqiqatları, auditoriyanın, istehlakçı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün çox önəmlidir. Həmçinin özünə çoxlu ziyarətçi cəlb edə bilən informasiya portalları marketin fəaliyyətinin, reklam biznesinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli məkandır.

İnternetin əsas xüsusiyyətləri özünü yeni iqtisadiyyatda əks etdirir. Birinci xüsusiyyət İnternetin qlobal xarakteri, qlobal məkana yayılması, nüfuz etməsi ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar iqtisadiyyatda da milli sərhədlər aradan qalxır, qlobal miqyas formalaşır. Xarici istehsal amilləri daxili istehsal amillərinə çevrilir. Milli və xarici bazar, yerli və xarici tərəfdaş, yerli və xarici istehlakçı arasında fərqlər aradan qalxır. İkinci xüsusiyyət iqtisadiyyatın virtuallaşması ilə bağlıdır. Yəni insan İnternetin və ona qoşulan müasir texniki vasitələrin köməyi ilə real obyektlərlə deyil, onların təsvirləri, simvolları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Kağız və metal pulları rəqəmsal pullar, nağd ödənişləri nağdsız ödənişlər əvəz edir. Həmçinin real iş yerləri virtual iş

yerləri ilə əvəz olunur. Üçüncü xüsusiyyət İnternetin digər kommunikasiya vasitələri, xüsusən, mobil telefonlarla qovuşmasıdır. Bu da İnternet iqtisadiyyatının inkişafına, miqyasının və auditoriyasının genişlənməsinə güclü təsir göstərir. Həmçinin semantik Web, IPv6, bulud hesablamaları və s. innovativ texnologiyalar, Əşyaların İnterneti konsepsiyasının reallaşdırılması, genişzolaqlı İnternetdən istifadə imkanlarının genişlənməsi İnternet iqtisadiyyatının inkişafı üçün yeni perspektivlər vəd edir.

İnternet analoqu olmayan, heç bir sahə ilə müqayisəyə gəlməyən fəaliyyət sahəsi, texnoloji sfera olduğu üçün bu virtual mühitdə ictimai münasibətlərin, o cümlədən iqtisadi fəaliyyətin ənənəvi üsullarla tənzimlənməsi qeyri-mümkündür. Virtual mühitdə reallaşdırılan bir sıra iqtisadi münasibətlər ənənəvi hüquq sisteminə tanış deyil. Bu münasibətlərin texnoloji, virtual və global xüsusiyyətləri, zaman və məkan amillərindən asılı olmaması ənənəvi hüquq sistemini çətin, bir sıra hallarda anlaşılmaz situasiya ilə üzbəüz qoyur. Ona görə də İnternet-iqtisadiyyatının normal fəaliyyətini, inkişafını, onun subyektlərinin hüquqlarını təmin edilməsi üçün yeni tənzimləmə metod və mexanizmlərinin işlənməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Bunun üçün isə, ilk növbədə, İnternet iqtisadiyyatı ilə bağlı mövcud problemlərin tədqiqi, analizi, klassifikasiyası və müvafiq həll yollarının araşdırılması zəruridir.

İnternet iqtisadiyyatının global xüsusiyyətlərinin yaratdığı problemlər

Hər hansı bir dövlət inkişaf etmiş informasiya infrastrukturuna və şəffaf elektron (virtual) sərhədlərə malik olan global şəbəkə iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrilsə, bu zaman dövlətin makroiqtisadi siyasəti həyata keçirməsi, iqtisadiyyatı tənzimlənməsi ilə bağlı ciddi problemlər (vergi, gömrük, əmək münasibətləri, idxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət edilməsi, intellektual mülkiyyətin qorunması və s.) meydana çıxır. Xarici neqativ iqtisadi təsirlərdən qorunmaq üçün ənənəvi iqtisadi siyasətin tətbiqinin effekti azalır. Bu zaman İnternet mühitində iqtisadiyyatın milli seqmentinin hüdudlarını müəyyən etmək olmur. Çünki İnternet milli sərhədləri tanımır. Belə bir şəraitdə iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin müəyyən edilməsi və onların icbari dövlət ödənişlərinə cəlb edilməsi böyük çətinliklər yaradır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dünyanın istənilən ölkəsində İnternet iqtisadiyyatının payı sürətlə artmaqdadır. Bu o deməkdir ki, İnternet iqtisadiyyatının tənzimlənməməsi gələcəkdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təmin edilməsində ciddi problemlər yarada, ölkənin ödəmə balansı hesablarında (cari əməliyyatlar və kapitalın hərəkəti ilə bağlı hesablar) qeyri-dəqiqliklərə, o da öz növbəsində, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin uçotunda səhvlərə və onun strukturlarının deformasiyasına gətirib çıxara bilər. Ənənəvi iqtisadiyyatda daxili bazarı qorumaq, milli istehsalın rəqabətədavamlılığını təmin etmək üçün müvafiq siyasət həyata keçirilir. Lakin İnternet iqtisadiyyatı şəraitində bu siyasətin həyata keçirilməsində problem yaranır.

Yuxarıda qeyd edilən məsələlərin həlli, ilk növbədə, İnternet mühitində yurisdiksiya probleminin aradan qaldırılmasını tələb edir. Yalnız bu problemin həllindən sonra hər hansı bir dövlət İnternet mühitində özünün iqtisadi siyasətini, tənzimləmə mexanizmini, qanunvericiliyini tətbiq edə bilər. Hazırda İnternetin tənzimlənməsi ilə bağlı əsas problemlərdən biri məhz yurisdiksiya məsələsinin həll edilməməsidir. İnternet mühitində yurisdiksiya problemini həll etməyin mümkün yolları qismində dünya praktikasında beynəlxalq xüsusi hüququ modernləşdirmək, milli qanunları unifikasiya etmək, arbitrajdan, İnternet istifadəçilərinin kimliyini və yerini müəyyən etmək üçün texniki imkanlardan istifadə etmək kimi variantların tətbiqi nəzərdən keçirilir.

Bundan başqa, dünya ölkələrinin İnternetlə bağlı qanunvericilik bazası İnternet mühitindəki ictimai münasibətlərin (o cümlədən iqtisadi sahədə) tənzimlənməsi üçün yetərli deyil. Qanunvericilər sürətlə inkişaf edən İnternet texnologiyalarının virtual mühitdə formalaşdırdığı yeni reallıqlara çevik reaksiya verə bilmirlər. Bu da virtual mühitin ənənəvi hüquq nəzəriyyəsi üçün çətin dərk edilən sahə olması ilə əlaqədardır. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, son illər BMT mandatı əsasında virtual mühitdəki idarəetmə, tənzimləmə

problemlərinin həlli ilə məşğul olan İnternet İdarəçiliyi Forumu, BMT-nin müvafiq ixtisaslaşmış qurumları, elm mərkəzləri, digər qurumlar İnternetlə bağlı hüquqi problemlərin həllinə cəhd göstərir, ölkələr üçün model qanunlar, tövsiyələr hazırlayırlar. İnternetin qlobal xüsusiyyəti ilə əlaqədar hər bir ölkə milli İnternet qanunvericiliyinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığa məhkumdur.

Virtual “beyin axını”nın, virtual əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi problemləri

İnternetin təsiri nəticəsində sürətlə qloballaşan iqtisadiyyat istehsalın və əməyin təşkilinin yeni formalarını meydana gətirir. Yeni məşğulluq növlərinin və formalarının meydana gəlməsi işçi və işəgötürən arasında yeni münasibətlər formalaşdırır. Bu münasibətləri ənənəvi qanunvericilik və sosial normalar çərçivəsində tənzimləmək qeyri-mümkündür. İqtisadi böhran və iqtisadiyyatın qloballaşması məşğulluq formalarına və növlərinə müxtəlif cür təsir göstərir. Xüsusən, beynəlxalq əmək bazarındakı qloballaşma prosesləri öz orbitinə müxtəlif ölkələrin əhalisinin iqtisadi cəhətdən daha fəal hissəsini cəlb edir. Bu zaman kifayət qədər sərt seleksiya baş verir – qlobal əmək bazarına daha yüksək ixtisaslı, çevik və motivasiyalı muzzdlu mütəxəssislər toplaşır.

İnternet texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar yeni məşğulluq formaları, zamana və məkana görə daha çevik iş qrafiki və rejimi bölgüsü meydana gəlir. Müvafiq məşğulluq növlərinin effektivliyi onların çevikliyi, operativliyi, məhsuldarlığı ilə ölçülür. Bu proses bilavasitə virtual “beyin axını” problemi ilə əlaqədardır. Məsələyə makroiqtisadi maraqlar baxımından yanaşsaq, burada işəgötürən tərəf qazanır, icraçı tərəf isə uduzur. Baxmayaraq ki, işçilər öz ölkələrini tərk etməzlər, öz maddi tələbatlarını ödəyirlər, amma milli insan kapitalının bir hissəsi intellektual əmək qismində xaricdə istifadə olunur. Bu isə ÜDM üçün birbaşa itkidir. Hələlik dünyanın heç bir ölkəsində milli əmək bazarını virtual “beyin axını” prosesindən qorumaq üçün mexanizmlər işlənib hazırlanmayıb. İnkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkə vətəndaşlarının intellektual əməyindən istifadə etməklə üçqat qazanırlar:

1. İntellektual işçilərin təhsilinə, hazırlanmasına çəkilən xərclərə qənaət etmiş olurlar;
2. Ucuz işçi qüvvəsi kimi bu işçilərin əməyinin ödənilməsinə az xərc çəkməklə (yaşayış, nəqliyyat, sosial sığorta xərclərinə qənaət etməklə) xərclərə qənaət etmiş olurlar;
3. Digər ölkə vətəndaşlarının intellektual əməyindən istifadə işəgötürən ölkədə ÜDM-in həcmninə artmasına xidmət edir [1].

Ənənəvi əmək qanunvericiliklərində İnternet mühitinin, virtual əməyin xüsusiyyətləri nəzərə alınmır. Bu da virtual əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində ciddi problemlər yaradır. Əsas problemlər virtual iş yerinin, işə sərf edilən vaxtın müəyyən edilməsi, iş intizamına nəzarət edilməsi və s. ilə bağlıdır. İnternet mühitində işəgötürənlə virtual işçi arasında qanuni tələblərə əsaslanmayan razılaşmalarda əmək haqqının ödənilməsi, məzuniyyət, ezamiyyət, ixtisasartırma, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, əmək müqaviləsinin pozulması kimi məsələlər də öz həllini tapmır. Bir çox hallarda virtual əmək münasibətlərinin tərəfləri olan işəgötürənlə işçi ayrı-ayrı ölkələrdə fəaliyyət göstərirlər. Bu da əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində əlavə problemlər yaradır. Ona görə də İnternet mühitində əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün əmək hüququ sistemi virtual mühitin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq yenilənməlidir.

Elektron pulların tənzimlənməsi problemləri

Nağd ödəniş bəzi məhsul alıcılarının fərdi məlumatlarını gizli saxlamağa imkan verir. Ona görə də bir çox cinayət işlərində nağd ödənişlərdən istifadə üstünlük verirlər. Anonim ödənişlərə tələbat elektron ödəniş sisteminin və elektron pulların hazırlanmasına səbəb oldu. Elektron pullar identifikasiya, rəsmi emissiya tələb etmir. Ona görə də hüquq-mühafizə orqanları cinayətkarlara tərəf istiqamətlənən elektron pul axınlarını izləyə bilmirlər.

Müasir elektron ödəniş sistemlərindən istifadə, İnternet-bankinqin, elektron hesablaşmaların inkişafı hesabına pul dövriyyəsinin sürəti artır. Bunun nəticəsində bir sıra problemlər meydana çıxır: pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, elektron pulların inflyasiyaya və iqtisadi inkişafa təsiri. Yeni növ pulların meydana çıxması ilə əlaqədar belə bir sual da yaranır ki, bu pullara kim nəzarət edəcək və onların vasitəsi ilə yaranan gəlirləri kim əldə edəcək.

E-pulların ənənəvi ödəniş vasitələrini qismən əvəz etməsi perspektivi müəyyən narahatlıqlar doğurur. Birincisi, özəl şirkətlər tərəfindən dövriyyəyə buraxılaraq geniş istifadə edilən e-pullar pul siyasətinin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər və son nəticədə inflyasiya prosesinə təkan verə bilər. İkincisi, e-pul istifadəçiləri hüquqi baxımdan müdafiəsiz vəziyyətdədirlər. Üçüncüsü, e-pullar çirklə pulların yuyulmasında və terrorizmin maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli vasitəyə çevrilib. E-pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, ilk növbədə, aşağıdakı problemlərin həllinə xidmət edir:

- texnoloji ödəniş xidmətlərində əhalinin və müəssisələrin tələbatının ödənilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- müvafiq xidmət istifadəçilərinin hüquqlarının qorunması;
- digər ödəniş xidməti göstərənlərlə (ilk növbədə, banklarla) sağlam rəqabətin təmin edilməsi [2].

Nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi baxımdan, e-pullar ənənəvi pulları əvəz etmir. Ona görə də e-pulların tənzimlənməsi ilə bağlı dövlət siyasətini həyata keçirmək üçün aşağıdakıların nəzərə alınması zəruridir:

- e-pulların dövriyyəyə buraxılışı üzrə fəaliyyətə dövlət müvafiq orqan (Mərkəzi bank) vasitəsilə nəzarət etməlidir;
- istehlakçıların maliyyə fırılacaqılığından qorunması üçün lazımı səviyyədə təminat olmalıdır.

Avropa Birliyində e-pulların emissiyası və dövriyyəsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyən normativ aktlar 2000-ci ildən qüvvədədir. Müvafiq qanunvericilikdə e-pulların emissiyası ilə bağlı hüquqlar yalnız kredit təşkilatlarına verilir.

İntellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri

İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüququ obyektlərinin qorunması ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur. Bu problemlər ənənəvi hüquq praktikasında mövcud olmadığına görə onların həlli üçün tamamilə yeni metodların, mexanizmlərin işlənməsi tələb edilir. İnternetdən istifadə biznes, sahibkarlıq mühiti üçün də prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, biznesmenlər virtual məkanda öz əmtəə və xidmətlərini ucuz qiymətlər hesabına dünyanın hər yerində reklam etmək, ən geniş ictimaiyyəti məlumatlandırmaq, istehlakçılarla sıx və operativ əlaqə qurmaq imkanı qazanırlar. Bundan başqa, İnternet vasitəsilə bir sıra malların, ilk növbədə, proqram məhsullarının, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin daha səmərəli satışının təşkili mümkündür. İnternetdən həmçinin müəyyən xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadə edilir. Məsələn, kompüterlərdə, serverlərdə qurulmuş proqram təminatına məsafədən xidmət göstərilməsini, konsultasiya xidmətlərini, informasiya xarakterli digər xidmətləri və İnternetin fəaliyyətinin və ondan istifadənin özü ilə bilavasitə bağlı olan xidmətləri göstərmək olar. Bu cür xidmətlərin göstərilməsi bu və ya digər dərəcədə intellektual mülkiyyət hüququnun obyektləri ilə bağlıdır. Məsələn, informasiya xidməti göstərəkən təqdim edilən informasiya, eləcə də, məsafədən kompüter proqramına edilən dəyişikliklər müəlliflik hüququ ilə qoruna bilər.

İnternetdə axtarışın aparılması, informasiyanın yerləşdirilməsi, ötürülməsi və istifadəçilərin qlobal şəbəkədə yerləşdirilən müəllif və əlaqəli hüquq obyektləri ilə tanış olmaları bilavasitə intellektual mülkiyyət hüququna toxunur. İnternetdə sahibkarlar həmçinin öz mallarının, işlərinin və xidmətlərinin fərdiləşdirmə vasitələrindən - əmtəə nişanlarından, malların mənşə adından və firma adlarından istifadə edirlər. Habelə yeni fərdiləşdirmə vasitələri – domen adları meydana gəlib. Domen adlarını qeydiyyatdan keçirənlərlə ənənəvi əmtəə nişanları

mülkiyyətçiləri arasında münaqişələrin yaranması halları praktikada tez-tez müşahidə olunur. Nəhayət, intellektual mülkiyyət hüququnun ərazi xüsusiyyəti ilə İnternetin virtual, qlobal təbiəti arasında fundamental ziddiyyət yaranır. Bu ziddiyyət intellektual mülkiyyətin qorunmasına dair ənənəvi qanunvericiliyin İnternetdəki müvafiq münasibətlərə tətbiq edilməsində böyük çətinliklər yaradır. İnternetdə milli sərhədlərin olmaması səbəbindən intellektual mülkiyyətin qorunması ilə bağlı yaranan problemlərin həlli müvafiq milli hüquq sistemlərinin unifikasiyasına yönəlmiş beynəlxalq normaların işlənməsini və qəbulunu tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, indiyə kimi qəbul olunan bir sıra universal beynəlxalq müqavilələrdə İnternetdə müəlliflik və əlaqəli hüquqların qorunmasına dair normalar öz əksini tapsa da, onlar ən ümumi məsələləri tənzimləyir, bu sahədə meydana çıxan bir sıra münaqişələri həll etmir. Ona görə də İnternetdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına dair xüsusi beynəlxalq konvensiyanın qəbul edilməsinə böyük ehtiyac duyulur. Bu vəziyyət isə, bir tərəfdən, İnternetdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması hallarının artmasına səbəb olur, digər tərəfdən, cəmiyyətin və istehlakçıların maraqları arasındakı balansın ikincinin xeyrinə pozulmasına gətirib çıxarır. Şübhəsiz ki, cəmiyyətin maraqları baxımından, İnternetdə ədəbiyyat, incəsənət əsərləri, filmlər, proqram təminatı və verilənlər bazası nə qədər çox olarsa, bir o qədər yaxşıdır. Çünki İnternet texnologiyaları və xidmətləri operativ şəkildə, minimal xərclər hesabına həmin mənbələri nəhəng istifadəçi auditoriyasına təqdim edə bilir ki, bu da şəxsiyyətin və cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Lakin tez-tez bu və ya digər materialların İnternetdə yerləşdirilməsi müəllif hüquqlarını pozur, yaxud buna şərait yaradır. Beləliklə, informasiya mübadiləsi azadlığı müsbət tərəfləri ilə yanaşı, neqativ nəticələrə də yol açır. Hələlik dünyanın heç bir ölkəsində rəqəmsal məhsulun istehsalçıları və istehlakçıları arasında bütün cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən balansın əldə edilməsi strategiyası işlənilib hazırlanmayıb.

Əmtəə nişanları ilə bağlı cinayətlər də müəllif hüquqları ilə bağlı cinayətlərlə oxşardır. Bu cinayətlərin ən ağır formaları aşağıdakılardır:

- Aldatma və keyfiyyətsiz mal satma məqsədilə törədilən cinayətlərdə əmtəə nişanlarından istifadə
- Domen adları ilə bağlı törədilən cinayətlər

Firmanın müsbət imici birbaşa onun əmtəə nişanı ilə bağlıdır. Cinayətkarlar əmtəə nişanlarından aldatma yolu ilə bəzi əməllər üçün istifadə edirlər. Məsələn, İnternet istifadəçilərinə hər hansı şirkətin əmtəə nişanından istifadə edərək onun adından milyonlarla e-məktub göndərilir.

Əmtəə nişanları ilə bağlı digər cinayət əməli domen adları ilə əlaqəlidir. Buna misal olaraq kiberskvotting fəaliyyətini göstərmək olar. Yəni hansısa məhsulun və ya şirkətin əmtəə nişanına identik, yaxud yaxın domen adı qanunsuz olaraq qeydiyyatdan keçirilir. Sonradan həmin domen baha qiymətə satılır. Yaxud həmin domendən adını daşdığı firmanın adından müəyyən malların və xidmətlərin satılması üçün istifadə edilir [3, 4].

Elektron kommersiyanın tənzimlənməsi problemləri

Elektron kommersiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri İnternetin imkanları hesabına onun qlobal məkanı əhatə etməsidir. Ona görə də bu sahədə bütün dövlətlər üçün vahid tənzimlənmə siyasətinin həyata keçirilməsi tələb edilir. Çünki milli səviyyələrdə qlobal məkandan təcrid olunmuş hüquqi rejimlərin müəyyən edilməsi beynəlxalq elektron ödənişlərin həyata keçirilməsində hüquqi ziddiyyətlər yaradır.

Elektron kommersiya sahəsində həllini gözləyən mübahisəli məqamlardan biri də audio-məhsulun alıcıya necə çatdırılmasından (kompakt-diskdə (maddi forma) və ya İnternet vasitəsilə (qeyri-maddi formada)) asılı olaraq onun təsnifatının dəyişib-dəyişməməsi ilə bağlıdır. Son nəticədə eyni audio-məhsul onun alıcıya necə çatdırılmasından asılı olaraq fərqli əmtəə statusu alır və fərqli vergi və gömrük ödənişlərinə cəlb edilir. Bu baxımdan, müvafiq təsnifatın aparılması çox vacibdir, çünki əmtəə və xidmət satışına müxtəlif hüquq normaları tətbiq edilir.

Digər mühüm məsələ “elektron kommersiya” anlayışının hüquqi statusunun dəqiq müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, bu məsələ bir çox praktiki və hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Yəni elektron alqı-satqının hüquqi statusunun tanınması halında bu fəaliyyət növünün xüsusi tənzimləmə normaları tətbiq edilməlidir (o cümlədən, vergi və gömrük ödəmələri sahəsində).

ABŞ hökumətinin nöqteyi-nəzərinə, elektron ticarəti ənənəvi ticarətdən fərqləndirən əsas meyar onlayn rejimdə mal və xidmətləri satmaq öhdəliyidir. Bu o deməkdir ki, on-layn rejimində əldə edilən istənilən kommersiya sövdələşməsi (onun yerinə yetirilməsi malın fiziki olaraq çatdırılmasını nəzərdə tutsa belə) elektron kommersiya sayılır. Məsələn, Amazon.com saytı vasitəsilə kitabın əldə edilməsi elektron alqı-satqı sayılır. Baxmayaraq ki, bu halda kitab adi poçtla çatdırılır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) verdiyi tərifə görə, elektron kommersiya – əmtəə və xidmətlərin elektron üsulla istehsalı, yayılması, reklamı, satışı və çatdırılmasıdır.

Hazırda dünyada e-kommersiyanın tənzimlənməsi ilə bağlı bir neçə konsepsiya mövcuddur :

1. İnformasiya texnologiyaları sahəsində liderlik edən ABŞ, Yaponiya, Kanada, Cənubi Koreya, Avstraliya və s. kimi ölkələrdə dövlətin İnternet iqtisadiyyatına müdaxilə etməməsi (yaxud minimum həddə müdaxilə etməsi) siyasəti yeridilir və iqtisadiyyatın bu seqmentinə vergi ödənişləri ilə bağlı möhlət hüququ verilib. Məqsəd bu sahənin inkişafını stimullaşdırmaqdır. 1998-ci ildə ABŞ Konqresi “Vergidən azad etmə haqqında” 6 illik Qanun qəbul etdi. 2004-cü ildə bu qanunun müddəti 3 il artırıldı. 2007-ci ildə isə qanunun qvüvədə olma müddəti daha 7 il uzadıldı.

Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, vergi möhləti ölkənin büdcə maraqlarına ciddi ziyan verir. Eyni zamanda, e-kommersiya təmsilçiləri hesab edirlər ki, vergi möhlətinin aradan qaldırılması ölkədə İnternet iqtisadiyyatının inkişafına ciddi əngəl ola bilər. ABŞ İnternet iqtisadiyyatı ilə bağlı yeritdiyi siyasəti digər inkişaf etmiş ölkələrə də tövsiyə edir.

2. Avropa Birliyi ölkələri e-kommersiya fəaliyyəti sahəsində vergiqoyma boşluğunu aradan qaldırmaqda maraqlıdır. Bu ölkələr elektron iqtisadi münasibətlərin maksimum dövlət tənzimlənməsi konsepsiyası əsasında özlərinin daxili və xarici vergi siyasətlərini qururlar. Yəni bu ölkələr büdcə və vergi siyasətini əsas götürürlər.

Bu siyasətlə əlaqədar müxtəlif konsepsiyalar irəli sürülür. Məsələn, Belçikanın Eşmanov İnstitutunun ekspertləri təklif edirlər ki, sayğaclar quraşdırılsın və ötürülən informasiya həcminə (trafikə) görə pul ödənilsin. Yəni bu yanaşmada informasiya keyfiyyətinə görə yox, kəmiyyətinə görə qiymətləndirilir. Vaxtilə Belçika Kommunikasiya nazirliyinin hesablamalarına görə, 100 meqabayta görə 1 dollar ödəniş təyin edilməsi təqdirdə bu ölkə ildə 10 mlrd. dollar qazana bilərdi. Bu da Belçikada YDM-in 4%-i deməkdir.

Fransada e-kommersiya fəaliyyəti subyektlərindən vergi tutulması üçün onların fəaliyyətinin icbari qaydada sertifikatlaşdırılması nəzərdə tutulur. Hələ 2000-ci ildə fransalı İnternet istifadəçilərinə e-kommersiya fəaliyyəti göstərmək üçün lisenziya almayan və vergi ödəməyən firmalardan mal almaq qadağan edilib.

Almaniyada mövcud vergi sisteminə yeni fiksal ödənişin – “İnternet şəbəkəsindən işgüzar məqsədlər üçün istifadəyə görə vergi”nin daxil edilməsinə baxılır. Bu cür vergiqoyma İnternetə istehsal vasitəsi kimi baxılması ilə əlaqələndirilir. Müvafiq vergi ödəyiciləri kimi yalnız ölkənin rezidentləri olan, İnternetdən gəlir əldə etmək məqsədi ilə istifadə edən hüquqi şəxslər çıxış edə bilərlər. Bu halda vergi ödəmə müddəti hüquqi şəxsin öz kompüterindən İnternetə qoşularaq ondan sahibkarlıq məqsədləri üçün istifadə etdiyi vaxt kimi hesablanır. Nəzərdə tutulur ki, müvafiq vergi bəyannaməsi tərtib edilərkən “İnternet” qrafası da doldurulsun. Həmin qrafada İnternetə qoşulma müddəti göstərilir.

Almaniyanın bu ideyası İsveçrə qanunvericiliyində də öz əksini tapıb. Lakin 2000-ci ildə bu ölkənin parlamenti İnternet vasitəsilə həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətə görə vergi tətbiqinə qarşı çıxdı. Bəyan olundu ki, İnternet vasitəsilə əldə olunan qeyri-maddi əmtəyə görə əlavə

dəyər vergisi tutulmayacaq [3, 4, 5, 6].

Bütövlükdə, elektron kommersionun normal fəaliyyətinin və inkişafının təmin edilməsi üçün İnternetin tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakı bir sıra məsələlərin həlli vacibdir:

- genişzolaqlı İnternetdən istifadənin və keyfiyyətli xidmətin təmin edilməsi multimedia sahəsində (məsələn, audio-video məhsulların yayılması) elektron kommersionun sürətli inkişafının ən vacib şərtlərindən biridir;
- İnternetin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi elektron kommersiona mühitinin etibarlılığını və davamlılığını yüksəltməlidir; Bu, istehlakçıların müvafiq sahəyə etimadının möhkəmləndirilməsi üçün zəruri şərtlərdən biridir.
- informasiyanın şifrələnməsi maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirildiyi şəraitdə kommunikasiyaların qorunması üçün olduqca vacibdir;
- yurisdiksiya məsələlərinin həlli elektron kommersionun etibarlılığının təmin edilməsi, xüsusən də, istehlakçı hüquqlarının qorunması baxımından vacibdir;
- qeyri-maddi məhsullarla bağlı alqı-satqı əməliyyatlarının həcmının artması ilə əlaqədar intellektual mülkiyyət hüququnun qorunması elektron kommersiona üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır;
- elektron imzadan istifadə alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırır və identifikasiya problemini həll edir;
- elektron kommersiona prosesində alıcılar haqqında çoxlu informasiya toplandığına görə fərdi məlumatların qorunması şəxsi həyatın müdafiəsi baxımından aktuallıq kəsb edir.

Kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə problemləri

Kölgə iqtisadiyyatı – rəsmən qeydiyyatdan alınmayan iqtisadi fəaliyyət sferasıdır. Yəni kölgə iqtisadiyyatına qanunla icazə verilən, lakin icazə alınmadan həyata keçirilən fəaliyyət növləri daxildir. İqtisadi fəaliyyət qeydiyyatdan alınmadan, icazəsiz həyata keçirilsə, bu halda müvafiq sahəyə nəzarət edilmədiyindən keyfiyyət problemləri ortaya çıxır, dövlətə icbari ödənişlər həyata keçirilmir, işçilərin sosial müdafiəsi təmin olunmur. Kölgə iqtisadiyyatının ölçülməsi, onun miqyasının müəyyən edilməsi olduqca çətin məsələdir. Çünki kölgə iqtisadiyyatı qeyri-leqal olduğu üçün qapalı xarakter daşıyır. Ona görə də kölgə iqtisadiyyatını ölçmək üçün dolayı yollardan istifadə edilir. Ənənəvi iqtisadiyyatla müqayisədə İnternet iqtisadiyyatında kölgə iqtisadiyyatının həcmi daha yüksəkdir. Belə ki, İnternet anonimlik mühitidir, burada hüquqi, iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində bir sıra obyektiv və subyektiv çətinliklər mövcuddur. İnternetdə bir çox biznes subyektləri lisenziya almadan, yaxud vergi uçotuna dayanmadan fəaliyyət göstərir.

Ənənəvi iqtisadiyyatda kölgə iqtisadiyyatının meydana gəlməsinin bir sıra səbəbləri İnternet iqtisadiyyatı üçün də xarakterikdir. Hər iki sferada əsas problem tənzimlənmənin effektiv olmaması, qanuni şərtlərin ağır olması və vergi səviyyəsinin yüksək olması əsas səbəblər sırasındadır. Ona görə də bu problemin həlli üçün İnternet-sahibkarlıq şərtlərinin sadələşdirilməsi, vergi yükünün aşağı salınması, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, intellektual mülkiyyət hüquqlarının effektiv qorunma sisteminin yaradılması, qlobal şəbəkənin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu sahənin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlığın qurulması zəruridir.

Kriminal iqtisadiyyatla mübarizə problemləri

Kriminal iqtisadiyyat qanunla qadağan edilən fəaliyyət növlərini nəzərdə tutur. Hər gün bütün dünyada milyona yaxın insan İnternetdə cinayətkarların qurbanına çevrilir. Hər il bütün dünyada kibercinayətkarlığın qurbanları 400 milyard dollara yaxın pul itirirlər. Artıq kibercinayətkarlıq narkotik ticarətindən daha sərfəli kriminal fəaliyyət sahəsinə çevrilib. 2012-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, son bir il ərzində bütün dünyada maliyyə müəssisələrinin 45%-i haker hücumlarına məruz qalıb. *PricewaterhouseCoopers* beynəlxalq konsaltinq və audit

şirkətinin araşdırmalarının nəticələrinə görə, iqtisadiyyatın maliyyə sektoruna yönələn kibercinayətkarlıq halları artan sürətlə davam edir. 78 ölkəni təmsil edən 3 min 877 şirkət arasında keçirilən sorğunun nəticələri bunu təsdiq edir.

Kibercinayətkarlıq risk səviyyəsi daha aşağı, daha gəlirli kriminal fəaliyyət sahəsi kimi xarakterizə olunur. Belə ki, kiberməkan nəzarətdən kənar, hüquqi tənzimlənmənin zəif olduğu bir mühitdir. İnternet mühitində iqtisadi münasibətlərin sürətlə inkişaf etməsi isə paralel olaraq iqtisadi xarakterli kibercinayətkarlığın səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Ona görə də bu gün İnternetdə istehlakçıların hüquqlarının qorunması, biznesə etimad mühitinin formalaşdırılması, e-kommersiyanın, onlayn ünsiyyətin təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi vacib məsələyə çevrilir. Milli sərhədlər və izləmə ilə bağlı texniki problemlər kibercinayətkarlıqla mübarizədə əsas çətinlik yaranan amillərdir. Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq da davamlı və müntəzəm deyil. Keçid ölkələrində və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kibercinayətkarlıqla mübarizə üçün lazımi baza formalaşmayıb.

Bir çox ölkələrdə müəyyən məhsullarla ticarət haqqında qanunlar qəbul edilib. Bəzi ölkələrdə silah, hərbi sursat satışı qanunla məhdudlaşdırılsa da, digərlərində onların azad ticarətinə icazə verilir. Dərman preparatları ilə bağlı da analoji situasiya mövcuddur. Bəzi ölkələrdə dərmanlar heç bir məhdudiyət qoymadan satılsa da, digərlərində buna yalnız resept əsasında icazə verilir. İnternet vasitəsi ilə həyata keçirilən beynəlxalq ticarət isə bəzi məhsulların satışı ilə bağlı bu cür məhdudiyətlərin tətbiqini çətinləşdirir. Məhdudiyətlərin qoyulmadığı ölkələrdə fəaliyyət göstərən İnternet-mağazalar belə məhdudiyətlərin qüvvədə olduğu ölkələrin vətəndaşları üçün mal sata bilər. İnternet meydana gələnə qədər insanların əksəriyyəti üçün silah yaratmağa dair təlimatlar əldə etmək qeyri-mümkün idi. Amma bu gün belə təlimatlar İnternetdə əlverişlidir.

Kompüterdən istifadə etməklə reallaşdırılan dələduzluq İnternetdəki ən populyar cinayətlərdən biridir. Yəni cinayətkara öz şəxsi informasiyasını gizlətmək üçün avtomatlaşmanı və proqram vasitələrini tətbiq etməyə imkan verir. Avtomatlaşdırma cinayətkara bəzi əməlləri yerinə yetirərkən böyük üstünlük verir. Bu cür fırıldaqçılığa misal kimi Nigeriya məktublarını göstərmək olar.

Bu cür cinayətlər kompüterin köməyi ilə həyata keçirilsə də, bir çox ölkələrin cinayət qanunvericiliyində həmin əməllər kompüter cinayəti kimi deyil, adi dələduzluq kimi öz əksini tapıb.

İnternetdə ən çox yayılmış dələduzluq formalarından biri onlayn hərraclarla dələduzluqdur. Hazırda onlayn hərraclər e-kommersiyanın ən populyar xidmətlərindən biridir. Bu xidmət vasitəsilə alıcılar dünyanın istənilən nöqtəsindən müxtəlif mallara çıxış əldə edə bilərlər. Satıcılar isə dünyanın hər yerindən qiyməti yüksəltməyi stimullaşdıran təkliflər qəbul edirlər.

Hərraclarda cinayət törədən bədniyyətli alıcı ilə satıcı arasında şəxsi əlaqələrin olmamasından istifadə edirlər. Həqiqi istifadəçi ilə cinayətkarın fərqli yerlərdə qərarlaşmalarından irəli gələn çətinliklər onlayn hərrac dələduzluğunu ən populyar kibercinayətlərdən birinə çevirib. Bu tip cinayətkarlığın ən çox yayılmış iki forması aşağıdakılardır:

- Mövcud olmayan malın satışa çıxarılması və onun çatdırılmasına qədər alıcıdan avans ödənişinin tələb edilməsi
- Malın alınması və ödəniş etmək niyyəti olmadan onun çatdırılmasının tələb edilməsi.

[7, 8, 9]

İnternet çirkli pulların yuyulması üçün yeni imkanlar açır. Onlayn maliyyə xidmətləri bütün dünya üzrə çox qısa zamanda, böyük sürətlə çoxsaylı maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirməyə imkan verir. İnternet fiziki pul əməliyyatlarından asılılığın aradan qaldırılmasına xidmət edir. Nağdsız ödənişlər nağd ödənişləri əvəz edərək puldan fiziki asılılığın aradan qaldırılması istiqamətində ilkin addım oldu. Şübhəli nağdsız köçürmələrlə bağlı ciddi prosedurların müəyyən edilməsi bədniyyətliyətin yeni metodlara əl atmasına gətirib çıxartdı.

Çirkli pulların yuyulması sahəsində şübhəli əməliyyatların aşkar edilməsi əməliyyatlarda iştirak edən maliyyə müəssisələrinin üzərinə vəzifələrin qoyulmasına əsaslanır. Hazırda pul köçürmələrinin tənzimlənməsində məhdudiyətlər mövcuddur. İnternet cinayətkarlara pulları ucuz qiymətə və vergi ödəmədən xaricə ötürməyə imkan verir. Hazırda İnternetdə çirkli pulların yuyulması metodlarının araşdırılmasının çətinlikləri virtual valyuta və onlayn kazinolardan istifadə edilməsi ilə bağlıdır [2, 8].

Kriminal iqtisadiyyatla mübarizə strategiyası kibertəhlükəsizlik strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olmalıdır. Bu problemlə effektiv mübarizə aparmaq üçün dialoq və beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələri qurulmalı, kibercinayətkarlıq sahəsində artan problemlərə beynəlxalq reaksiyalar əlaqələndirilməlidir.

Kriminal iqtisadiyyatla beynəlxalq miqyasda effektiv mübarizə aparmaq üçün müvafiq qanunvericilik aktlarının uyğunlaşdırılması, vətəndaşların maarifləndirilməsi, özəl sektorun lazımı səviyyədə dəstəklənməsi vacibdir. Bütövlükdə, bu problemin həllinə kompleks yanaşmaqla hüquqi, texniki, təşkilati tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır.

Burada hüquqi tədbirlər daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, bu tədbirlər cinayət qanunvericiliyinə kibercinayətkarlıq əməlləri (kompüter dələduzluğu, qanunsuz daxilolma, məlumatların oğurlanması, intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması və s.) ilə bağlı müddələrin daxil edilməsini nəzərdə tutur. Bundan başqa, kibercinayətlərin təhqiq olunması üçün hüquq-mühafizə orqanlarına xüsusi mexanizm və vasitələr lazımdır. Kibercinayətkarlığın beynəlxalq miqyaslı olmasını nəzərə alaraq, müvafiq qanunvericilikdə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın hüquqi əsasları müəyyən edilməlidir.

Kibercinayətkarlığın təhqiqi zamanı texniki məsələlər xüsusi rol oynayır. Məsələn, rəqəmsal sübutların tamlığının qorunması üçün müəyyən prosedurların yerinə yetirilməsi tələb edilir. Daha bir problem texniki mühafizə vasitələrinin işlənilib hazırlanması ilə bağlıdır. Etibarlı mühafizə olunan kompüter sistemlərinə hücum etmək çətindir.

Texniki mühafizə tədbirləri texniki infrastrukturun bütün elementlərinə aid olmalıdır. İnternet istifadəçilərini və müəssisələri qorumaq üçün iki potensial məqsədli qrupu müəyyən etmək olar:

- Son istifadəçilər və müəssisələr;
- Xidmət təchizatçıları və program təminatı hazırlayan şirkətlər.

Kibercinayətkarlıqla effektiv mübarizə inkişaf etmiş təşkilati strukturların olmasını, istifadəçilərin öyrədilməsini tələb edir. Məsələn, əgər istifadəçi bilsə ki, maliyyə müəssisəsi heç vaxt onunla e-poçt vasitəsi ilə əlaqə saxlayıb parolunu və ya bank hesabı istəməz, bu zaman cinayətkarların qurbanına çevrilməz. İstifadəçilərin mümkün təhlükələrlə bağlı xəbərdar edilməsi və təlimatlandırılması potensial kibercinayətlərin sayını məhdudlaşdırma bilər [9, 10].

İnternet mühitində istehlakçı hüquqlarının qorunması problemləri

Qeyd olunduğu kimi, istehlakçı hüquqlarının təmin olunması uğurlu e-kommersiya fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir. Elektron kommersiya tamamilə yeni fəaliyyət sahəsidir, ona görə də istehlakçılar bu sistemə ənənəvi kommersiya qədər etibar etmirlər. İstehlakçı hüquqlarının müdafiəsi elektron kommersiyaya qarşı etimadın möhkəmləndirilməsində mühüm hüquqi vasitə kimi çıxış edir.

İnternet iqtisadiyyatının tənzimlənməsi istehlakçıları vicdansız reklamdan, keyfiyyətsiz əmtə və xidmətlərdən, oğurluqdan və şəxsi maliyyə məlumatlarının (məsələn, ödəmə kartları haqqında informasiyanın) qanunsuz ötürülməsindən və s. qorunmalıdır. İnternet iqtisadiyyatının səciyyəvi xüsusiyyəti istehlakçı hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunması zərurətidir. Bu xüsusiyyət ənənəvi iqtisadiyyat üçün prioritet məsələ deyil. Əgər əvvəllər istehlakçılar beynəlxalq müdafiəyə nadir hallarda ehtiyac duyurdularsa, elektron kommersiyanın inkişafının nəticəsi kimi getdikcə daha çox ticarət sövdələşmələri milli sərhədlərdən kənara çıxır. Bununla

əlaqədar yurisdiksiya ilə bağlı məsələnin aktuallığı artır. Bu məsələ ilə bağlı iki yanaşma mövcuddur.

Birinci yanaşma daha çox satıcılar üçün əlverişlidir və “mənşə ölkələri” və ya “satıcılar tərəfindən sərəncam verilir” prinsipinə əsaslanır. Belə bir ssenari üzrə elektron kommersiya ilə məşğul olan şirkətlər üstünlüyə malikdir. Çünki həmişə önu görünən və onlara yaxşı tanış olan hüquqi mühitdə fəaliyyət göstərirlər.

İkinci yanaşma, ilk növbədə, istehlakçıların maraqlarını qoruyur və “təyinat ölkələri” prinsiplərinə əsaslanır. Burada şirkətlər üçün əsas problem müxtəlif hüquq sistemləri ilə toqquşmaq ehtimalıdır. Bu dillemanın həllini nəzərdə tutan mexanizmlərdən biri istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərinin unifikasiyasıdır.

İnternet iqtisadiyyatının gələcək inkişafı bu sahədə istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi üçün ya müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərinin unifikasiyasını, ya da yeni beynəlxalq rejimin yaradılmasını tələb edir [4, 8, 11].

Fərdi məlumatların qorunması problemləri

İnternet-texnologiyalar fərdi məlumatların toplanması və istifadəsi üçün effektiv vasitələr olsalar da, bütün bunlar şəxsi həyatın toxunulmazlığı üçün ciddi təhlükələr yaradır. Bu problemin həlli böyük iqtisadi və sosial əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də yaranan bu situasiya İnternet siyasətinə yenidən baxılmasını tələb edir. İlk növbədə, İnternet xidmətlərinin konfidensiallıq rejimi təmin edilməlidir. İstehlakçı etimadının doğrulduması onun təhlükəsizliyinin, şəxsi həyatının toxunulmazlığının təmin edilməsini tələb edir. İnternet iqtisadiyyatının inkişafını şərtləndirən əsas məsələlərdən biri də məhz istehlakçı etimadının qazanılmasıdır. Doğrudur, müəyyən qanunvericilik aktları vətəndaşların istehlakçı qismində bu hüquqlarını tanıyır. Lakin bu hüquqların təmin edilməsi üçün texniki təminat yetərli deyil.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müəyyən fərdi məlumatlar İnternet xidmətlərinin göstərilməsi üçün vacibdir. Həm də İnternet iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı fərdi məlumatların asan toplanması, analizi və istifadəsindən bilavasitə asılıdır. Ona görə də fərdi məlumatların istifadəsi ilə bağlı məhdudiyyətlərin tətbiqi İnternet iqtisadiyyatının inkişafına əngəl ola bilər.

Digər problem İnternetdə innovasiyaların sürətli inkişafına çevik reaksiya verə bilən konfidensiallıq siyasətinin reallaşdırılması mexanizminin hazırlanması ilə bağlıdır.

Kommersiya konfidensiallığının qorunmasına dair beynəlxalq miqyasda vahid siyasətin hazırlanması zəruridir. Çünki İnternet iqtisadiyyatı global məkanı əhatə edir. Müvafiq milli qanunvericilik aktları arasındakı uyğunsuzluq isə İnternet iqtisadiyyatının inkişafı üçün əlavə problem yaradır. Eyni zamanda, milli-mədəni fərqliliklərin mövcudluğu da bu sahədə vahid siyasətin hazırlanmasında çətinlik törədir.

Konfidensiallıq siyasəti həmçinin bütün maraqlı tərəflərin bu prosesdə aktiv iştirakı şəraitində uğurlu şəkildə hazırlana bilər. Belə ki, bu prosesdə dövlət orqanları ilə yanaşı, biznes, vətəndaş cəmiyyəti, elmi və texniki cəmiyyətlərin iştirakı vacibdir. Əks halda, hazırlanan siyasət bütün maraqları əks etdirməyəcək [8, 12, 13].

Nəticə

Araşdırma və analiz göstərir ki, İnternet iqtisadiyyatının normal fəaliyyəti və inkişafı üçün bir sıra tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İnternet iqtisadiyyatının əsas məhsulunu və alqı-satqı predmetini informasiya təşkil edir. Ona görə də İnternet mühitində informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi iqtisadi təhlükəsizliyin vacib şərtlərindən birinə çevrilir. Əks halda, İnternet kriminal iqtisadiyyatın ən əlverişli məkanına çevrilə bilər. Digər vacib məsələ yurisdiksiya probleminin həll edilməsidir. Dövlətin İnternet mühitində öz iqtisadi siyasətini lazımi səviyyədə həyata keçirə, iqtisadi cinayətkarlıqla effektiv mübarizə apara bilməsi bilavasitə bu problemin həllindən asılıdır. İnternet iqtisadiyyatının əsasını bilik və informasiya təşkil edir. Ona görə də intellektual mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi də İnternet

iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. İnternet iqtisadiyyatının əsas seqmentlərindən biri olan e-kommersiya prosesində alıcılar haqqında çoxlu informasiya toplandığına görə fərdi məlumatların qorunması şəxsi həyatın müdafiəsi və istehlakçı etimadının qazanılması baxımından aktualıq kəsb edir. Həmçinin e-imza texnologiyasının effektiv tətbiqi İnternet üzərindən alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırır və identifikasiya problemini həll edir.

Ədəbiyyat:

1. Назарова Е.А. Основы Интернет-экономики. Учебное пособие, Ярославль , 2008
2. Кочергин Д.А. Электронные деньги. Маркет ДС, ЦИПСИР, 2011, 424 с.
3. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010, 60 s.
4. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsi problemləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010, 115 səh.
5. Mahmudov R.Ş. Elektron kommersiyanın tənzimlənməsi problemləri / “Elektron gömrük xidmətləri: gələcəyə baxış” mövzusunda III beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, Bakı, 2011
6. Сидорова О.В., Государственное регулирование электронной коммерции: зарубежная практика // Креативная экономика, № 6 , 2011 г.
7. <http://www.pwc.com>
8. Cybersecurity, innovation and the Internet economy, The Department of Commerce Internet Policy Task Force, June 2011, <http://www.nist.gov>
9. Понимание киберпреступности: Руководство для развивающихся стран, МСЭ, 2009, <http://www.itu.int/ITU-D/cyb>
10. Money Laundering Using New Payment Methods, October 2010, FATF Report <http://www.coe.int/cybercrime>
11. Kurbalija J., Internet Governance, Published by DiploFoundation, Geneve, 2010, 197 pp.
12. Communiqué on principles for Internet policy-making oecd high level meeting on the internet economy, 28-29 june 2011, <http://www.oecd.org>
13. The Future of the Internet Economy; a Discussion Paper on Critical Issues, Prepared for The Netherlands Ministry of Economic Affairs, 12 February 2008, <http://www.rijksoverheid.nl>

УДК: 338:04

Алгулиев Расим М.¹, Махмудов Расим Ш.²

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан

¹secretary@iit.ab.az, ²rasimmahmudov@gmail.com

Регулирования экономических отношений в интернет-среде: существующие проблемы и пути их решения.

В статье исследуются актуальные вопросы регулирования экономических отношений в интернет-среде. Характеризуются сложности, создаваемые глобальными и виртуальными особенностями интернет-экономики. Анализируются проблемы, связанные с реализацией налоговой и таможенной политики, регулированием э-денежного оборота, виртуальных трудовых отношений, защитой прав интеллектуальной собственности и потребительских прав, а также личной информации. Комментируются особенности экономических преступлений и проблемы борьбы с ними в виртуальной среде. Также указываются пути решения данных проблем.

Ключевые слова: интернет-экономика, регулирование интернет-экономики, виртуальная «утечка мозгов», э-деньги, экономическая киберпреступность, криминальная экономика, защита личной информации.

Rasim M. Alguliyev¹, Rasim Sh. Mahmudov²

Institute of Information Technology of ANAS, Baku, Azerbaijan

¹secretary@iit.ab.az, ²rasimmahmudov@gmail.com

Regulation of economic relations in the Internet environment: existing problems and their solutions.

This article examines current issues of regulation of economical relations in the Internet environment. Difficulties, created by global and virtual features of the Internet economy are characterized. Problems associated with the implementation of the tax and customs policy, regulation of e-money circulation, virtual labor, protection of intellectual property rights, consumer rights personal information are analyzed. Specifics of economic cyber crimes and problems of their control in virtual environments are commented. Also, the ways to address these problems are indicated.

Keywords: Internet Economy, regulation of the Internet Economy, virtual "brain drain", e-money, economic cybercrime, criminal economy, protection of personal information.